

Шелудяков Р. С.,
асистент кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права
Криворізького факультету Національного
університету «Одеська юридична академія»

ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ: СУТНІСТЬ, ГЕНЕЗА, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено сутність, становлення та загальні засади правового регулювання електронної комерції (міжнародний, регіональний та національний рівні). Зазначено, що під електронною комерцією у загальному значенні слід розуміти сукупність відносин в мережі Інтернет, що мають підприємницький характер, а також допоміжних операцій просування товарів, робіт, послуг та інших об'єктів у Всесвітній мережі.

Ключові слова: електронна комерція, Інтернет, правове забезпечення електронної комерції, електронна торгівля, форми електронної комерції.

В статье исследована сущность, становление и общие принципы правового регулирования электронной коммерции (международный, региональный и национальный уровни). Отмечено, что под электронной коммерцией в общем смысле следует понимать совокупность отношений в сети Интернет, имеющие предпринимательский характер, а также вспомогательных операций продвижения товаров, работ, услуг и иных объектов во Всемирной сети.

Ключевые слова: электронная коммерция, Интернет, правовое обеспечение электронной коммерции, электронная торговля, формы электронной коммерции.

The article presents the investigation of the essence, formation and general principles of legal regulation of electronic commerce (on international, regional and national levels). E-commerce in the general sense is considered as a set of relations in the Internet,

having an entrepreneurial character, as well as supporting operations for the promotion of goods, works, services and other objects in the World Wide Web.

Keywords: electronic commerce, Internet, legal support of electronic commerce, forms of electronic commerce.

Постановка проблеми. Процес глобалізації докорінно змінив життя людського суспільства. Потужним імпульсом, що істотно прискорив її хід стало активне застосування на межі ХХ і ХХІ ст.ст. телекомунікаційних технологій. Їх бурхливий розвиток вплинув як на міжнародні, так і на внутрішньодержавні відносини, став передумовою та інструментом інтеграції світової спільноти та створення глобальної інформаційної економіки [1, с. 19]. Невипадково, що в умовах формування інформаційного суспільства прискорюється розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які дозволяють вирішувати складні економічні завдання як для окремих комерційних структур, так і в загальнодержавному масштабі. Одним із засобів здійснення і підтримки процесів інформатизації в економічному середовищі є електронна комерція, яка дає змогу максимально ефективно здійснювати комерційні операції, оперативно реагувати на зміни ринку товарів та послуг, розширювати сфери впливу господарюючих суб'єктів та посилювати їх конкурентні переваги [2, с. 16].

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженню явища електронної комерції присвячено наукові розвідки правничого (Т.В. Бачинський [3], О.С. Василенко [4], О.П. Воробйова [5], І.О. Трубін [6] тощо) та економічного (Н.М. Борейко [7], І.В. Ховрак [2] тощо) спрямування, в яких розглядається правове забезпечення електронної комерції, її оподаткування, визначаються її позитивні та негативні риси. При цьому, комплексний аналіз електронної комерції у взаємозв'язку усіх цих компонентів здійснено ще не було, що визначило напрям та мету цього дослідження: проаналізувати сутність, генезу та правове регулювання електронної комерції.

Виклад основного матеріалу. Особливої актуальності дослідженню надає також і те, що статті 139 та 140 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. [8] передбачають визнання за електронною торгівлею можливостей до розширення в багатьох секторах, а також домовленість сторін щодо сприяння розвитку та співробітництва з питань електронної торгівлі. Сторони домовилися також, що розвиток електронної торгівлі має здійснюватися за умови забезпечення повної відповідності найвищим міжнародним стандартам захисту інформації з метою забезпечення довіри користувачів електронної торгівлі, і що електронна передача даних вважається наданням послуг, з якого не стягуються митні платежі.

Крім цього, Сторони підтримуватимуть діалог з питань регулювання електронної торгівлі, що включає, *inter alia*, такі питання: а) визнання сертифікатів електронних підписів, виданих населенню, та сприяння розвитку послуг транскордонної сертифікації, б) відповідальність постачальників посередницьких послуг у зв'язку з переданням або зберіганням інформації, с) поводження з небажаними електронними комерційними повідомленнями, d) захист споживачів у сфері електронної торгівлі, е) будь-які інші питання, які стосуються розвитку електронної торгівлі. Таке співробітництво може існувати у формі обміну інформацією про відповідне законодавство Сторін стосовно цих питань, а також про впровадження такого законодавства.

Ці статті головного євроінтеграційного документа нашої країни можна обґрунтовано вважати додатковим поштовхом до розвитку електронної комерції в Україні. При цьому, перехід від індустріального до інформаційного суспільства в економічній сфері кожної держави вимагає створення більш високих технологічних укладів, розвиток яких здійснюється на основі втілення науково-дослідних розробок в економічну діяльність. Саме тому основними для вітчизняних підприємств стають інноваційний розвиток і впровадження Інтернет-технологій у виробничу діяльність для забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку [9].

Використання Інтернет-технологій і комп'ютерних комунікацій в усіх сферах економічної діяльності, включаючи продаж, маркетинг, фінансовий аналіз, платежі, пошук співробітників, підтримку клієнтів і партнерів, здійснюється за допомогою Інтернет-мережі. Таке глобальне втілення інформаційних технологій в усі сфери діяльності підприємств привело до появи нових форм електронної комерції – оптового й роздрібного продажу товарів і послуг з використанням електронних магазинів і торговельних майданчиків, що функціонують на основі комунікацій і служб глобальної комп'ютерної Інтернет-мережі [10, с. 59-60]. Це є цілком характерним і для України. Все більше громадян користуються послугами Інтернет-магазинів, адже перебування таких торговельних площ в електронному вигляді позбавляє необхідності сплачувати оренду за приміщення, утримувати штат продавців-консультантів тощо, а отже – ціни на товари стають нижчими. У свою чергу, здійснювати покупки споживач може цілодобово, не залишаючи домівки. І такий приклад – найбільш поширений для звичайної людини. А інших можливостей, що надає електронна комерція та електронний документообіг, набагато більше.

До недавнього часу визначення поняття «електронна комерція» у вітчизняному законодавстві було відсутнє. Лише Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р [11] було вперше визначено, що електронною комерцією є форма торгівлі товарами та послугами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що включає всі фінансові та торгові трансакції, які проводяться за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням таких трансакцій.

Вдосконалене визначення цього терміна з'являється з прийняттям Закону України від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію» [12] (далі – Закон), відповідно до якого, електронна комерція – це відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені

дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру (ст. 3). Також було визначено споріднене поняття «електронна торгівля», як господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (ст. 3 Закону).

В спеціальній літературі сутність поняття «електронна комерція» розглядається з економічної [електронна економічна діяльність, пов'язана з реалізацією і постачанням товарів (робіт, послуг), вибір та замовлення яких здійснюється через комп'ютерні мережі, а розрахунки між покупцем та постачальником здійснюються за допомогою електронних засобів] та юридичної [сукупність правил, які врегульовують порядок здійснення відносин між замовником та постачальником при оформленні договорів купівлі-продажу товарів (робіт, послуг), спрямованих на отримання прибутку на основі виконання електронних процедур] точок зору [13, с. 62].

Варто пригадати, що електронна комерція почала активно поширюватись в Україні в останнє десятиріччя, що пов'язано, в першу чергу, зі зростанням кількості Інтернет-користувачів. Дослідження *InMind Factum Group* демонструє, що 12,9 млн українців (33 %) використовують Інтернет раз на місяць і частіше, 11,8 млн (30 %) – один раз на тиждень і частіше, 8,7 млн (22 %) щоденно або майже щоденно. Соціально-демографічна структура Інтернет-користувачів наступна: переважають чоловіки (54 %), за віковими показниками 58 % – підлітки і молодь у віці 15-30 років, 29 % – користувачі у віці 31 – 45 років, а 13 % – люди у віці 46 і більше років. За типом населеного пункту 58% користувачів мережі мешкають у містах із населенням більше 100 тисяч чол., 25 % – до 100 тис., а решта 13 % – у селах. При цьому вже сьогодні Україна входить до першої десятки країн з найбільшою швидкістю Інтернет-трафіку (1190 кб/с при середньосвітовій швидкості 580 кб/с) [14, с. 7]. В цілому, Україна посідає 9 місце у списку європейських країн за кількістю Інтернет-користувачів. З 2012 по 2015 рік кількість покупців товарів онлайн в Україні зросла на мільйон. Згідно з

даними компанії TNS, кількість онлайн-покупців в Україні зараз наближається до 4 млн. [15].

Міжнародними організаціями надаються наступні визначення поняття «електронна комерція»:

– Міжнародна бюджетна асоціація (*International Fiscal Association*): «комерційні операції, при яких замовлення розміщується в електронному режимі, товари або послуги поставляються в матеріальній або електронній (цифровій) формі, і при яких спостерігається неперервні комерційні відносини»;

– Організація економічного співробітництва та розвитку (*Organization for Economic Cooperation and Development*): «всі операції на основі обробки і передачі цифрових даних, включаючи текст, звуки і візуальні образи, які проводяться по відкритих або закритих мережах, що мають шлюз на відкриті мережі. Продукти можуть бути як матеріальними і нематеріальними активами (подорожі, програмне забезпечення, розваги, банківські, страхові, брокерські, інформаційні, юридичні, державні послуги, послуги в сфері нерухомості, охорони здоров'я та освіти)».

– Національна асоціація програмного забезпечення та послуг компаній (*National Association of Software and Service Companies*): «всі операції, при яких і пропозиції товару до продажу, і прийняття цієї пропозиції, зроблені в електронному вигляді».

– Світова організація торгівлі (*World Trade Organization*): «операції щодо виробництва, розповсюдження, маркетингу, продажу чи поставки товарів та послуг, проведені за допомогою електронних засобів» [2, с. 17].

Сьогодні існують 5 основних форм електронної комерції:

1) *B2B (business – to – business)* – співпраця підприємств (юридичних осіб) через мережу Інтернет; приблизно 80% світового ринку належить до форми *B2B*, який поширюватиметься і надалі (найкращий практичний досвід застосування *B2B*-моделі демонструють компанії *IBM, Hewlett Packard, Cisco and Dell* та інші) [16, с. 61];

2) *B2C (business – to – consumer)* – комерційні відносини між організацією та приватним, т.зв. «кінцевим» споживачем [17], для яких не є важливими державні кордони та характерне значне зниження кінцевої ціни продукції (прикладом є електронна роздрібна торгівля через Інтернет-магазини);

3) *B2E (business – to – employee)* – внутрішньокорпоративна система електронного бізнесу, що дозволяє організувати роботу персоналу компанії та вести спільну бізнес-діяльність співробітників, окремих структур або підрозділів [18] (приклад: корпоративний сайт, внутрішній портал та соціальна мережа);

4) *C2C (consumer – to – consumer)* – взаємодія користувачів для обміну комерційною інформацією, досвідом, здійснення операцій купівлі-продажу між фізичними особами (прикладом виступають Інтернет-аукціони, на яких один користувач (фізична особа) пропонує на продаж будь-який вид товару іншими користувачам);

5) *B2G (business – to – government)* – використовується при роботі зі системами електронних держзакупівель; операції укладаються між приватними компаніями та урядовими організаціями [19; 2].

В законодавстві США під терміном «електронна комерція» розуміються «будь-які операції, що здійснюються через Інтернет або з використанням доступу до Інтернету, включаючи купівлю-продаж, надання майна в користування, ліцензування, оферту на вчинення вищевказаних дій або надання прав на майно, товари, послуги або інформацію за плату або без; цей термін також включає надання доступу до Інтернету» [20]. У Європі під електронною комерцією прийнято розуміти продаж товарів (послуг) в онлайн-режимі [21]. Міністерство міжнародної торгівлі та промисловості Японії під електронною комерцією розуміє «проведення комерційних угод (обмін товарами, послугами, інформацією та (або) коштами між постачальниками і споживачами в цілях здійснення передачі товарів на комерційній основі суб'єктами економічної діяльності) за допомогою електронних засобів з використанням інтернет-технологій» [22].

Висновки. Отже, основою електронної комерції є транзакція (угода), вчинена за допомогою мережі Інтернет і навіть не обов'язково, щоб така транзакція мала безоплатний характер. Надання доступу до електронного ресурсу, скачування безкоштовної програми в мережі Інтернет також можуть охоплюватися поняттям електронної комерції, оскільки навколо цих процесів цілком можуть бути побудовані ефективні бізнес-моделі. Крім того, до поняття електронної комерції цілком можливо додавати і підготовчі дії з просування товарів в Інтернет, їх рекламу, створення сайту тощо, адже тісний взаємозв'язок між переддоговірними і договірними аспектами тут є аксіомою.

Електронна комерція здійснюється за допомогою мережі Інтернет, найбільшої телекомунікаційної мережі у світі, яка зародилася у 1969 р. і починаючи з 80-х років ХХ ст. стала активно розвиватися та розповсюджуватися [23, с. 160]. Сфера електронної комерції отримала свій масштабний розвиток тільки з приходом Інтернету [24, р. 483]. Як зазначається, саме поєднання розвитку ринку в сфері Інтернет-послуг, технологій у сфері дизайну веб-сайтів і нових обчислювальних технологій в підсумку і призвело до появи нового покоління комерції – електронної комерції [25, р. 3]. Саме Інтернет забезпечив суттєве скорочення витрат, пов'язаних з веденням підприємницької діяльності (на рекламу, на оренду приміщень, персонал тощо), скоротивши тим самим час виходу на ринок. Нарешті, саме транскордонна природа мережі Інтернет дозволяє вести діяльність у світовому масштабі і отримувати вихід на закордонні ринки, а споживачам – отримувати вибір глобального масштабу [26, с. 27-28]. Отже, загальне визначення електронної комерції може бути наступним: сукупність відносин в мережі Інтернет, що мають підприємницький характер, а також допоміжних операцій просування товарів, робіт, послуг та інших об'єктів у Всесвітній мережі.

Значний сплеск у сфері правового регулювання електронної комерції спостерігався у 90-х – початку 2000-х років, коли було прийнято ряд міжнародних всесвітніх та європейських регіональних угод. У 1996 р. ЮНСІТРАЛ

прийняла Типовий закон про електронну комерцію [27], що застосовується до будь-якого виду інформації в формі повідомлення даних, використовуваної в контексті торговельної діяльності (ст. 1). Причому термін «торговельна діяльність» тлумачиться широко, щодо всіх відносин торгового характеру, як договірних, так і недоговірних. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/51/628 від 30.01.1997 р. рекомендувала державам при розробці відповідного законодавства «враховувати положення Типового закону через необхідність уніфікації законодавства, застосовуваного до альтернативних паперових форм, методів передачі і збереження інформації» [28]. Наступними стали: Модельний закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи 2001 р. [29], Модельний закон СНД про електронний цифровий підпис 2000 р. [30], Модельний закон СНД щодо електронної торгівлі 2008 р. [31], Правила про електронні коносаменти, розроблені Міжнародним морським комітетом [32] тощо.

На європейському рівні діють: Конвенція про захист фізичних осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 28 січня 1981 р. (м. Страсбург) [33]; Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, що стосується наглядових органів та транскордонних потоків даних від 08.11.2001 р. (м. Страсбург) [34]; Конвенція про інформаційне та правове співробітництво, що стосується «послуг інформаційного суспільства» від 04.10.2001 р. [35]; Конвенція Ради Європи з кіберзлочинності від 23.11.2001 р. [36] тощо.

На внутрішньодержавному рівні в Україні нормативно-правове забезпечення електронної комерції поки що перебуває у стані розвитку. Позитивними зрушеннями варто визнати прийняті та вже згадувані вище Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р та Закон України від 03.09.2015 р. «Про електронну комерцію». Крім цих документів прийнято: Закон України від 22.05.2003 р. «Про електронний цифровий підпис» [37], Положення про електронні гроші в Україні [38], Концепцію

розвитку системи електронних послуг в Україні [39] тощо, які свідчать про динамічність розвитку вітчизняного законодавства в цій сфері, що безумовно позитивно сприймається як правничою наукою, так і правозастосовною практикою.

Література:

1. Лукашук И. И. Глобализация, государство, право, XXI век – М.: Изд-во Спарк, 2000. 262 с.
2. Ховрак І. В. Електронна комерція в Україні: переваги та недоліки // Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 4. С. 16-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2013_4_7
3. Бачинський Т.В. Деякі новели законодавчого регулювання електронної комерції в Україні // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2014. № 12. С. 168-171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_40
4. Василенко О.С. Електронна комерція як напрям уніфікації в рамках Юністрал // Часопис Київського університету права. 2011. № 1. С. 338-341. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_87; Василенко О.С. Уніфікація правил електронної комерції в рамках Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю» // Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 368-371. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_4_90
5. Воробйова О.П. Нормативно-правове забезпечення електронної комерції: міжнародний досвід // Ефективність державного управління. 2012. Вип. 30. С. 269-275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2012_30_35
6. Трубін І.О. Підписання угоди про асоціацію як передумова вдосконалення правового регулювання електронної комерції в Україні // Фінансове право. 2014. № 1. С. 6-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fp_2014_1_4
7. Борејко Н.М. Оподаткування електронної комерції: досвід іноземних країн // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Економіка. 2009. № 1. С. 143-147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2009_1_22
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 // Офіційний вісник України. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.
9. Кліченко В.П. Сучасний стан та перспективи розвитку електронної комерції в Україні // http://ukrlogos.in.ua/10.12.2015_63.pdf

10. Філіппова Л.Л. Електронна комерція: за і проти // Вісник НТУ «ХП». 2013 № 44(1017). С. 58-65.
11. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р // Офіційний вісник України. 2013. № 44. Ст. 1581.
12. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 45. Ст. 410.
13. Легенчук С.Ф., Скакун А.С. Сутність електронної комерції: обліковий вимір // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. 2011. № 4 (58). С. 59-65.
14. Інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні: зб. аналіт. доп. / М.А. Ожеван, С. Л. Гнатюк, Т. О. Ісакова; за заг. ред. Д. В. Дубова. – К.: НІСД, 2011. 96 с.; Проникнення інтернету в Україні: дані установчих досліджень у II кварталі 2015 // Дослідницький холдинг Factum Group Ukraine. URL: http://www.inau.org.ua/analytics_vuq.phtml
15. Горобець В. Настоящее электронной коммерции. URL: <http://e-commerce.com.ua>
16. Голіонко Н.Г. Розвиток електронного бізнесу та е-комерції в Україні в світлі сучасної бізнес-практики // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 104(2). С. 57-65. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_104\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_104(2)_9)
17. Chaffey D. E-Business and E-Commerce Management. – Prentice Hall: Financial Times Press, UK. 3rd edition. 2007. 663 p.
18. B2E (business-to-employee, бизнес-сотрудник). URL: <https://arb.ru/b2c/dictionary/b2e-business-to-employee-biznes-sotrudnik--420888/>; Rainer, R.Kelly; Cegielski, Casey G (2013). Introduction to INFORMATION SYSTEMS (4th ed.). Singapore: John Wiley & Sons.
19. Заглада Р.Ю., Іртлач І.М. Електронна комерція як фактор конкурентоспроможності в банківській сфері України // Ефективна економіка. 2011. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=837>; Третьякова Л.І., С.Й. Чучмарьова, П.Б. Прийма Маркетингові аспекти застосування електронних технологій бізнесу // Логістика: зб. наук. пр. 2010. С. 479-483.
20. The Internet Tax Freedom Act, 1998. URL: <https://www.congress.gov/108/plaws/publ435/PLAW-108publ435.htm>
21. About Ecommerce Europe. URL: <http://www.ecommerce-europe.eu/about>
22. Towards the Age of the digital Economy - For Rapid Progress in the Japanese Economy and World Economic Growth in the 21st Century. Ministry of International Trade and Industry, Government of Japan. 1997.

Цит. за: Васильєва Н.М. Електронна комерція як правова категорія // Юрист. 2006. № 5. С. 2-6.

23. Проблемні питання визначення правової природи і структури правовідносин інтелектуальної власності, що виникають у мережі Інтернет / О.І. Харитоновна, Г.О. Ульянова, А.В. Кирилук [та ін.] // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 17. 2015. С. 159-200.

24. Online Contract Formation / Ed. by Stephan Kinsella and Andrew Simpson. – Oceana Publications. N. Y., 2004. 676 p.

25. Faye Fangrei Wang. Internet Jurisdiction and Choice of Law: Legal Practices in the EU, US and China. – Cambridge, 2010. 276 p.

26. Юрасов А.В. Основы электронной коммерции. – М.: Горячая Линия - Телеком, 2008. 480 с.

27. Комиссия ООН по праву международной торговли. Ежегодник. Т. XXVII. 1996. Ч. 3. – Нью-Йорк, 1998. С. 319-324.

28. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН А/51/628 «Типовой закон об электронной торговле, принятый Комиссией Организации Объединенных Наций по праву международной торговли», 30 января 1997 г. URL: http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_62126.html

29. Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях и Руководство по принятию. URL: <https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/ml-elecsig-r.pdf>

30. Модельный закон «Об электронной цифровой подписи» от 9 декабря 2000 г. URL: <http://www.internet-law.ru/intlaw/laws/cis-ecp.htm>

31. Модельный закон щодо електронної торгівлі, 2008. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_k75

32. Rules for Electronic Bills of Lading. URL: <http://www.comitemaritime.org/Rules-for-Electronic-Bills-of-Lading/0,2728,12832,00.html>

33. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, 1981 // Офіційний вісник України. 2011. № 1. Ст. 85.

34. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних стосовно органів нагляду та транскордонних потоків даних, 2001 // Офіційний вісник України. 2011. № 1. Ст. 86.

35. Convention on Information and Legal Co-operation concerning «Information Society Services», 2001. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680080625>

36. Конвенція про кіберзлочинність, 2001 // Офіційний вісник України. 2007. № 65. Ст. 2535.

37. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

38. Положення про електронні гроші в Україні, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 р. № 481 // Офіційний вісник України. 2010. № 100. Ст. 3571.

39. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р // Офіційний вісник України. 2016. № 99. Ст. 3234.